

PEŞTU EDEBİYATINDA KISSA TÜRÜNÜN OLUŞUMUNA GENEL BİR BAKIŞ

An Overview of the Formation Parable Genre in the Pashto Literature

Sardor QORABOYEV*

Özet

Bu makalede Peştü edebiyatında kıssalarının oluşumu genel olarak değerlendirilecektir. Makalede şimdiki Afganistan ve Pakistan bölgesinde yaşayan ve onlarca kıssalar yazan Afgan yazarları Feyâz, Tâlib Reşid, Abdulkâdir Hettak, Abdulhamid Muhmend, Sadrhân Hettak, Molla Nimetullâh, Ahmedcân Nâzım, Gül Ahmed ve Mevlevî Ahmed'in edebi faaliyetleri üzerinde durulacaktır. Onun dışında XIX yüzyılın ortalarında Peşaver'de oluşan *Bâzâr-ı Kışşahî'âmî* بازار قصه خوانی "Kıssahanlık pazarı" edebi merkezi hakkında da bilgi verilecektir. Makalede Peştü kıssa yazarlarının eserlerinden örnekler vermenin yerine, bazı tanınmış kıssaların muhteviyatı ve mahiyeti değerlendirilecektir. Böylece makalede kıssaların Çağdaş Peştü edebiyatındaki yeri ve önemi gösterilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Peştü edebiyatı, kıssa, hikâye, folklor, Klasik edebiyat

Abstract

This article is devoted to formation of the genre "kissa" in Pashto literature. The author analyzes creative works of Afghan kissa writers Fayez, Talib Rashid, Abdul Khattak, Abdulhamid Mohmand, Sadrkhan Khattak, Mulla Nimatullah, Ahmad Nazim, Gul Ahmad and Maulavi Ahmad, who lived in the territory of up-to-date Afghanistan and Pakistan. Furthermore, brief information about literary center which named بازار قصه خوانی [Bâzâr-i qissakhâni] – "Kissakhaani market" or "Market where kissa is read" and formed in the middle of the nineteenth century in Peshawar is given. However, there is not given samples of Afghan writer's kissa entirely, the issue of essentiality of some famous stories is discussed in short. In addition, the importance of the genre kissa in modern Pashto literature is indicated in the article.

Key Words: Pashto literature, genre kissa, short-story, folklore and classic literature

Muhmendler edebi ekolünden sonra Peştü edebiyatının gelişiminde kısa bir duraksama olmuştur. Fakat 19. yüzyılın ikinci yarısında Peşaver bölgesinde edebiyatın tekrar canlanmaya başladığını tespit etmek mümkündür. Bu canlanmada 19. yüzyılın ortalarında Peşaver'in kalabalık bölgelerinin birine taşbaskı makinelerinin gelmesi önemli faktör olmuştur. Taşbaskı makineleri edebi faaliyetten uzak olan tüccarlar tarafından ticaret ve kar etmek amacı ile getirilmiş olsa da, bu durumun edebi gelişimi hızlandırdığı gerçektir. Yazılı edebiyat tekrar yeni yöntemler ile gelişmeye başladı. Klasik edebiyatta yaygın olan manzum eserlerin yanında kıssa yazarlığı da yeni bir soluk

*TaşkentDevletŞarkşinaslık Enstitüsü (Özbekistan)DoktoraÖğrencisi.El-mek: doktor.2015@mail.ru

kazandı. Bu kıssalar ilk olarak halkbilimi anlatılarının, halk masallarının bireysel olarak yeniden işlenmesi şeklinde gelişti. Kıssa, şark edebiyatında çok eskiden mevcut olup hem mensur hem manzum özellikleri taşır. Peştü edebiyatında da ilk olarak kıssaların bu şekilde yazıldığını görüyoruz. Daha sonra Peştü edebiyatında *kıssa* terimi çeşitli hacimdeki mensur eserler için genel bir ıstılah olarak kullanılmaya başladı. Taşbaskı makineleri bulunan bu bölgede daha sonra sayı olarak en çok basılan eser türü, kıssa ismi ile adlandırılmaya başlandı. Bu bölge her zaman edebiyat sevenleri ile dolu olduğu, yazarlar burada buluşup sürekli olarak bir birleri ile istişare ettikleri, bazen müellifler kendi eserlerini yüksek ses ile okuyup diğerlerine dinlettikleri için bölgenin adı *Bāzār-ı Kışşah'ānī* بازار قصه خوانی “Kıssahanlık pazarı” olarak adlandırılmıştır. Rus bilim adamı G. F. Girs'in belirttiğine göre kıssa türü Peştü edebiyatında 19. yüzyılda oluşmamıştır. İlk kıssayı Hoşhalhan Hettak ile aynı dönemde yaşayan Feyaz ele almıştır.¹ Feyaz, Fars edebiyatında bir çok kere yazılan Behram ve Gülendām hikayesini yeniden işleyerek kıssa olarak Peştü dilinde yazar ve böylece bu kıssa Peştü dilinde ilk olur. Çok geçmeden bu tür Talib Reşid'in ilgisini çeker ve 1692 yılında Farsça “Gül ve Senaber” destanını Peştü diline kıssa olarak tercüme eder. Klasik edebiyatta ünlü olan eserleri kıssa olarak Peştücaya aktarma Afganistan'da yaygın bir hale gelmeye başlar. Hoşhal'in oğlu Abdulkadir Hettak da Abdurrahman Câmî'nin “Yusuf ve Züleyhâ” eserini Peştüca olarak yeniden işler. Abdulkadir'in bu kıssası 1871 yılında taşbaskı olarak yayımlanır. Peştü edebiyatında kıssa yazarları arasında Abdulhamid Muhmend'i zikretmek mümkündür. O, Bedreddin Hilâlî'nin “Şâh ve Derviş” kıssasını Peştücaya çevirir ve “Şâh ve Gedâ” olarak isimlendirir. “Şâh ve Gedâ” 1882 yılında Peşaver'de yayımlanır. Peştü edebiyatında kıssa yazarlığının dönüm noktasını oluşturan şahıs Hoşhal'in diğer oğlu Sadrhan Hettak'tır. Sadrhan Hettak 1699 yılında Peştü halk edebiyatının en önemli eserlerinden biri olan “Dilay ve Şahâ”yı manzum kıssa olarak yazıya geçirir ve böylece Peştü kıssalarına milliliği katmış olur. 1705 yılında ise Peştü halkında en sevilen masal olan “Âdemhân ve Durhânây”ı da kıssa olarak yazar ve Peştü edebiyatında kıssa türünü yerel malzemeler ile zenginleştirir. 19. yüzyılın ortalarına kadar Peştü dilinde yazılan kıssalar, manzum ve mensur özellikleri bir arada bulundurur; bu yönü ile Farsça ve Türkçe yazılan destanlara benzer.

19. yüzyıldan sonra Peştü kıssalarında mensur eser özellikleri daha baskın gelmeye başlar. Bu dönemdeki en önemli kıssa yazarları olarak Molla Nimetullah, Ahmedcân Nâzım ve Mevlâ Ahmed'i zikredebiliriz.

Çok iyi din eğitimi alan Nimetullah, molla mertebesine kadar ulaşmış olsa da, kendini dini faaliyete değil, edebiyata verir. Molla Nimetullah halk edebiyatı ve klasik edebiyatı çok iyi derecede biliyordu. O Peştü halk masallarını kıssa olarak yeniden işlemeye başlar ve çok sayıda eser yazarak Peştü edebiyatını zenginleştirir. Nimetullah halk rivayetlerine dayanarak *Kışsa d'-Fâtiḥḥān* قصه د فاتحخان “Fatihhan Kıssası” eserini yazar. Kıssa halk arasında o kadar ünlü olur ve yaygınlaşır ki daha sonra bu eser esas alınarak “Fatihhan Kandahârî”, “Fatihhan Baratzay” adlı birkaç kıssa ve hikaye yazılır. Folklor eserleri esas alınarak yazılan “Musahan ve Gülmekî”, “Cellethan ve Şemâyile” kıssaları da halk arasında sevilerek okunur. Bu eserleri Sıdkullah Riştin “şiişsel kabiliyetin

¹ G. F. Girs. Literatura nepokoryonnogo naroda. Moskova 1966. s. 23.

benzersiz örneği” olarak tanımlar.² Molla Nimetullah’ın Peştu kıssa yazarlığına olan katkısı sadece edebî seviyesi yüksek olması ile sınırlanmamıştır. Onun dışında Molla Nimetullah bir çok kıssa yazan yazarlar da yetiştirmiştir. Onlardan biri Ahmedcân Nâzım’dır. O kendi kıssalarında Fars ve Hint edebiyatının seçkin eserlerini kıssa olarak ele alır. Onun “Şehzade Mumtâz”, “Yusuf ve Züleyhâ”, “Tutinâme” ve “Talebe ve Şehzade” adlı eserleri edebî yönden çok yüksek seviyededir.

Peştu edebiyatında, Fars edebiyatı ile birlikte tasavvufun da etkisi büyük olduğunu görmek mümkündür. Peştu kıssalarında da aynı durum söz konusudur. Bu konuyu Peştu kıssalarında ilk olarak ele alan yazar Gül Ahmed (1849-1891) idi. Haybar bölgesinde doğan ve orada büyüyen Gül Ahmed yirmi yıl boyunca vatanından uzak yerlerde muhacir olarak yaşamaya mecbur kalır. O, 19. yüzyılın 70’li yıllarında Lahor medresesinde müderris olarak çalışmıştır. Medresede, Peştu dili dersleri vermiştir. Gül Ahmed müderrisliğin yanında edebî eserler yazmaya da devam eder. Lahor’da geçirdiği bu muhacirlik yılları onun edebî hayatında verimli dönem olur. Bu dönemde, “Kıssa-yı Mansur-ı Hellâc” ve Azimhan hakkındaki kıssası, ayrıca “Tutinâme” eserinden yaptığı tercümelerinden parçalar da yayımlanır. Onun Peştu dili grameri üzerine yazdığı ders kitapları ve dinî öğüt tarzındaki eserleri Lahor ve Delhi’de de birkaç kere basılır. Gül Ahmed çoğu eserlerinde klasik edebiyatta mevcut olan kahramanları yeniden işlemiş olsa da, onun eserlerinde özgün kahramanlar, Peştu halkının gündelik ve sosyal yaşamını yansıtan kahramanlar da vardır. Örnek olarak افغانی کی دسری کتاب [Afğānî ki dūsri kitāb] “İkinci Afgan Kitabı” adlı ders kitabında yazdığı Mir Ekber hikayesini göstermek mümkündür. Bu hikayede Peştu köylerinden birinde gerçekleşen kanlı olay ele alınır. Kavganın sebebi Mir Ekber’in karısı ile birlikte yakaladığı bir adamı öldürmesidir. Öldürülen adamın yakınları Mir Ekber’den intikam almak ister. Daha sonra mahkemelik olurlar. Mahkemede herkes kendini savunmaya çalışır. Mahkeme kararına göre Mir Ekber ağırlaştırılmış müebbet hapis cezasına, kanlı intikam peşinde olan iki tarafın müvekkilleri ise çeşitli yıllarda hapis cezasına çarptırılır. Hikayede Gül Ahmed, Peştu halkındaki cehaleti eleştirmeye çalışır, bunun gibi olumsuz törelere karşı çıkar. Gül Ahmed’e göre ilimden ve marifetten uzak olan insanlar kendi hayatını böyle kavga ve davalar ile geçirirler. Yazar, eserinde ilmi karanlıktan aydınlığa doğru çıkaran kılavuz olarak tanımlar.

Gül Ahmed 1878 yılında müderrisliği bırakıp Lahor’u terk eder. O 80’li yıllarda Afganistan’ın başkenti Kabil şehrinde de bir müddet yaşar. Bu dönemde şair Emir Abdurrahman için şiir toplamı hazırlar. Bu şiirler Emir tarafından çok yüksek seviyeli olarak değerlendirilir. Gül Ahmed, hayatının son yıllarını Haybar’ın yakınında olan kendi köyünde geçirir ve 1891 yılında vefat eder.

19. yüzyılın ikinci yarısında yaşayan kıssa yazarlarının arasında en verimli faaliyet yürüten yazar Mevlevî Ahmed’dir.

Mevlevî Ahmed’in hayatı hakkında çok az bilgi mevcut olup olanlar da çelişkilidir. Afgan bilim adamları onun 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarında yaşadığını belirtirler³. Rus şarkşinasları G. F. Girs ve A. Gerasimova ise Mevlevî Ahmed’i

² G. F. Girs. Literatura nepokoryonnogo naroda. Moskova 1966. s. 26.

³ صدیق روہی، د پښتو ادبیاتو تاریخ، ۱۹۹۹م پېښاور

bir yerde şair olarak gösterirler⁴, başka bir yerde ise yazar olarak gösterirler⁵. Mevlî Ahmed'in yaşamı ve faaliyetleri hakkındaki bilgileri kendisinin غل او قاضی (*Gal ev kâzî*) "Hırsız ve kadı" adlı kıssasında bulabilmekteyiz. Eserde (s. 5) yazar kendisi hakkında şöyle söyler:

Heştneger'de doğmuşum,
Tangı köyündedir evim,
Kabilem – Misafirhel,
Daha doğrusu – İbrahimhel.

Mevlî Ahmed'in çok sayıda şiir yazdığı da kaynaklarda geçer. Fakat o daha çok yazar olarak tanınır. Mevlî Ahmed çeşitli rivayet ve efsanelere dayanarak yazdığı bir çok kıssaları ile Peştü edebiyatını zenginleştirmiştir. Bu kıssaların içinde *D'ademhân ev Durhânây Kıssa* (Ademhân ve Durhânây Hakkındaki Kıssa), *Pādşāh ev cemceme* (Padişah ve Kaplumbağa) ve *Gal ev kâzî* (Hırsız ve Kadı) kıssaları günümüze kadar ulaşmıştır. Ayrıca onun "Mahmud Gaznevî Tarihi" adlı eseri Farsçadan Peştucaya tercüme ettiği bilinir⁶. Yazar "lande kıssa" olarak adlandırılan küçük mensur eserlere daha çok ilgili olmuştur. *Lande kıssanın* Türkçedeki karşılığı hikayedir. Onun 49 hikayeden oluşan en büyük eseri "Genc-i Peştü" (Peştü Hazinesi) 1873 yılında Lahor şehrinde yayımlanmıştır.

Peştü dilinde bu tarzda yazılan ilk hikayelerin müellifi olan Mevlî Ahmed'in komşu halkların zengin edebiyatlarından esinlenmemesi mümkün değildi. Onun hikayeleri arasında aslı Fars ve Hintçe olan bir çok hikayenin yeniden Peştulara göre işlendiğini görmek mümkündür. Örneğin, "Genc-i Peştü" kitabında yer alan *Soya* (Dişi Tavşan) hikayesinde sinsi bir tavşanın kurnazlığı sayesinde sadece kendi canını kurtarmakla yetinmeyip onu yemek isteyen kaplanı da ölüme sürüklediği betimlenir. Böyle bir hikayenin aynısı Muhammed Kâdirî'nin Urdu dilinde yazdığı "Tutiname" eserinde de mevcuttur, fakat bu hikayede tavşan kahramanı bir kadın olarak gösterilmiştir⁷. Rus bilim şarkiyatçısı G. F. Girs'in fikrine göre yazarın "Genc-i Peştü" eseri Farsça, Hintçe ve Urduçaya çevrilmiş ve yeniden düzenlenmiş olan hikayelerin toplamıdır⁸. Mevlî Ahmed'in bu kitabında yer alan başka bir hikaye ise *Üstād ev Şāgirdān* (Üstat ve Şakirtleri) hikyesidir. Eserde öğrencilerin kendilerine kötü muamele yapan üstatlarına yaptıkları hileler tasvir edilmektedir. Öğrenciler bir birleri ile anlaşarak üstatlarının hasta olduğuna kendisini inandırmaya çalışırlar. İlk olarak "Üstat, neden bu kadar kötü görünüyorsunuz? Size bir şey olmuş. Hasta olmayasınız!?" diye sorduklarında üstat çok kızar. Daha sonra bütün öğrencileri aynı soruyu sorunca meselenin ciddi olduğuna ve kendisinin gerçekten hasta olduğuna inanır. Sonra evine gidip dinlenir ve tedavi olmaya başlar. Artık gün boyunca ders çalışmadan oyun oynayabilmek ve eğlenmek imkanına sahip olan öğrenciler bu duruma çok sevinerek bayram ederler, fakat sonunda kendi hatalarını anlarlar. "Genc-i Peştü" eseri hakkında

⁴ A. Gerasimova, G. Girs. Literatura Afganistana. Moskova 1963. s. 20.

⁵ A. Gerasimova, G. Girs. Literatura Afganistana. Moskova 1963. s.68.

⁶ کلید افغانی ، لاهور ۱۸۹۳ م ۱۲۹-۲۰۴ مخونه

⁷ "İndiyskiye skazki". Moskova 1955. s. 65-66.

⁸ G. F. Girs. Sovremennaya hudojesvonnaya proza na pushtu v Afganistane. Moskova 1958. s. 25.

Afganistanlı bilim adamı Raz Muhammed Viş aşağıdakileri aktarır: “Bu kitap hikayelerle dolu olup Peştu halk edebiyatında önemli yer tutmaktadır. Onun dışında eser Peştuların halk edebiyatının ne kadar geliştiği ve hikayelerin milli edebiyatta ne kadar mükemmel bir hale geldiğini göstermektedir. “Genc-i Peştu”nun dili sade ve Peştuların konuşma diline çok yakındır. Mevlevî Ahmed, hikayelerinde genel olarak folklorik unsurları korumaya çalışmış, böylece bu geleneği gelecek nesillere aktarmak istemiştir. Onun bir çok hikayesi Peştu halkı arasında çok yaygın olan çeşitli deyimler ile başlar. Örneğin *Hikāyet d'-budey ev bāz* (Yaşlı Kadın ve Sungur Hakkındaki Hikaye) Peştuların şu deymi ile başlamaktadır: “Deli ile kavga etmenin de dost olmanın da bir anlamı yoktur”.

Hiyal Buhârî'nin fikrine göre Mevlevî Ahmed sıradan bir tercüman olmayıp şark edebiyatında önemli yer tutmaktadır.

Mevlevî Ahmed'in hikayelerinin konuları çok çeşitlidir. Onların arasında toplumun günlük yaşamını anlatan hiciv hikayeleri de önemlidir. Onun *Hikāyet d'-bahıl sarı* (Cimri Hakkında Hikayet) eseri bu tür hikayelerinin biri sayılır:

Bir gün cimri bir kişi ekmek ve bal yerken bir arkadaşı onun yanına gelir. Cimri adam ekmeği gizler, fakat balı gizlemeye yetiştirmez. Sonra şöyle düşünür: “Sırf balı ekmezsiz yiyemez ki”. Sonra arkadaşını sofraya buyurması için davet eder. Arkadaşının, balı iştahla yemeye başladığını görünce “Sadece balı bu kadar çok yemek sağlık için zararlıdır. Kalbi zayıflatır. Hasta eder” der. Arkadaşı ise “Kimin kalbi? Senin kalbin mi? Öyleyse yeme.” diye cevap verir.

Mevlevî Ahmed'in hikayeleri sade olmasına rağmen Peştu mensur edebiyatının temel taşlarından sayılır. Bu yönü ile onun hikayeleri Peştu edebiyatında önemli yer alır.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki Peştu edebiyatında ilk kıssalar destanlar gibi hem manzum hem mensur özellikleri taşımaktadır. Daha sonra ise çok büyük olmayan mensur eserler haline gelmeye başlar. Bunun etkisinde daha sonra küçük hikayeler de *لندي قصی* (lande kıssa: kısa kıssalar) olarak adlandırılmaya başlar.

Kaynakça

GERASİMOVA A., GİRS G., *Literatura Afganistana*, Moskova, 1963.

GİRS G. F., *Sovremennaya hudojesvennaya proza na pushtu v Afganistane*, Moskova, 1958.

GİRS, G. F., *Literatura nepokoryonnogo naroda*, Moskova, 1966.

İndiyskiye skazki, Moskova, 1955.

صديق روھى ، د پښتو ادبياتو تاريخ ، ۱۹۹۹م پيښاور

کلید افغانی ، لاهور ۱۸۹۳ م ۱۲۹-۲۰۴ مخونه